

چهار راه ارتباط خود، خدا، خلق و خلقت

نشست «برنامه درسی تفکر و پژوهش»

معصومه دیودار

در برنامه درسی دوره اول متوسطه دو ساعت برای درس تفکر و پژوهش در نظر گرفته شده است. این درس برای اولین بار در سال تحصیلی جاری و برای پایه ششم ابتدایی ارائه شد و حال قرار است در سال آینده برای دوره اول متوسطه هم ارائه شود. در نشست که مؤلفان این درس با سردبیران و مدیران داخلی مجلات رشد در دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی داشتند، نکات ارزشمندی مطرح شد. امید است این نوشته زمینه آشنایی با این درس را مهیا کند تا بتوانیم در دوره آموزشی که در تابستان سال ۱۳۹۲ برای معلمان برگزار می شود با آمادگی بیشتری شرکت کنیم.

غلامحسینی، دکتر مجید قدمی و بهمن مشفق آرانی، در صدد تدوین کتاب تفکر و پژوهش برآمد. میترا دانشور و احمد غلامحسینی در کنار محبوبه اسپیدکار، علی اکبر روشندل و مهدخت صفاری نظری تألیف کتاب تفکر و پژوهش را بر عهده گرفتند تا کتاب برای تدریس در پایه ششم ابتدایی سال جاری تألیف و منتشر شود.

«میترا دانشور» مسئول گروه تفکر و پژوهش دفتر تألیف کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه نظری وزارت آموزش و پرورش، با اعتقاد بر آنکه معلم خوب شما را به اندیشیدن وامی دارد - حتی وقتی نمی خواهید این کار را بکنید - در خصوص اقدامات انجام گرفته برای برنامه ریزی برنامه درسی تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی می گوید: «بررسی اسناد و منابع داخلی به ویژه برنامه درسی ملی، مشاهده اجرای طرح هایی که با عنوان های مرتبط با آموزش تفکر و پژوهش، در مراکز آموزشی و پرورشی به اجرا درمی آید، مصاحبه با صاحب نظران در مورد دیدگاه های موجود درباره محتوای برنامه درسی تفکر و پژوهش پایه ششم، نظرسنجی از دانش آموزان و مطالعه اسناد و منابع خارجی مرتبط با آموزش تفکر، از جمله اقدامات انجام گرفته برای برنامه ریزی برنامه درسی تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی بود.»

نظام های آموزشی دنیا سال هاست که آموزش و تربیت کودک به همراه تفکر خلاقانه و فلسفی با روحیه پرشگري را مورد توجه قرار داده اند. در این راستا، طبق مصوبه شورای عالی آموزش و پرورش، یک ساعت درس تفکر و پژوهش در برنامه درسی پایه ششم در نظر گرفته شده است.

براساس این مصوبه، بخشی از اهداف برنامه های درسی پایه ششم ابتدایی عبارت است از: تربیت عقلانی و تقویت تفکر و تعقل؛ تعمیق باور به ارزشمندی نهاد خانواده، وطن، فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی؛ ارج نهادن به میراث فرهنگی، قانون، صداقت و پاکی؛ تقویت باور به هدفمندی خلقت، آیه بودن آن، ارزشمندی مخلوقات و درک قوانین و زیبایی های جهان آفرینش؛ آشنایی با آداب و مهارت های زندگی و به کارگیری آن ها؛ آشنایی با تأثیر کار و تلاش در پیشرفت کشور و مشاغل و فرایندهای اقتصادی در محیط زندگی.

برای تحقق این اهداف، گروه تفکر و پژوهش دفتر تألیف کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه نظری، زیر نظر شورای برنامه ریزی، متشکل از محبوبه اسپیدکار، محمود امانی طهرانی، دکتر محمد مهدی اعتصامی، دکتر محمد حسینی، طیبه حمزه بیگی، میترا دانشور، دکتر فاطمه رضائی، علی اکبر روشندل، علی زرافشان، دکتر نرگس سجادی، مرتضی شکوهی، مهدخت صفاری نظری، احمد

تفکر و پژوهش، فقط به معنای پژوهش در حوزه پدیده های مادی و با روش تجربی نیست، بلکه پدیده های انسانی و اجتماعی و موضوعات اعتقادی را نیز در برمی گیرد

به گفته وی، گروه تفکر و پژوهش دفتر تألیف کتاب‌های درسی با بهره‌گیری از تجربه‌های داخلی و خارجی در حوزه روش‌ها و ابزار پرورش تفکر، در صدد طراحی درسی با رویکردی متناسب با فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و مبتنی بر برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران برآمد. برای تحقق اهداف فوق از رسانه‌های متعدد استفاده شد تا با توجه به شناخت و فراشناخت فعالیت‌ها براساس نظم منطقی و سازمان‌دهی آن‌ها براساس نظم روانی طراحی شوند. با وجود اینکه در عنوان برنامه درسی تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی از دو واژه «تفکر» و «پژوهش» استفاده شده است، اما دانش‌سور معتقد است این دو واژه به لحاظ چپستی، دو موضوع با دو مفهوم و کارکرد متفاوت نیستند. بلکه این برنامه به دنبال پرورش تفکر و تعقل است که به طور فطری در کودکان وجود دارد. چرا که تفکر تعریف شده در مبانی دینی، فراتر از طبقه‌بندی‌های موجود است. این برنامه در پی آن است که دانش‌آموزان را در مسیر تفکری قرار دهد که با تعریف تفکر در مبانی دینی همخوانی دارد.

تفکر و پژوهش، فقط به معنای پژوهش در حوزه پدیده‌های مادی و با روش تجربی نیست، بلکه پدیده‌های انسانی و اجتماعی و موضوعات اعتقادی را نیز دربرمی‌گیرد و به طور کلی جست‌وجوی پاسخ سؤالات، در چهار عرصه ارتباط با خود، خدا، خلق و خلقت است. در آموزش روش پژوهش، تفکر تجربی بیشتر به دنبال این است که بگوید چه چیزی به تجربه درمی‌آید، اما در علوم انسانی، تفکر به

تجربه محدود نیست و باید به دانش‌آموزان کمک کرد از محسوسات بالاتر روند و به ماورای تجربه نیز بیندیشند. دانش‌سور در خصوص تأکیدی که در اجرای برنامه درسی تفکر و پژوهش پایه ششم وجود دارد یادآور می‌شود: «فرایند اجرای جلسات مهم‌تر از برگزاری تعداد جلسات است. در این میان، با توجه به پیش‌بینی اجزای بسته آموزشی توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، استفاده از کتاب‌های کار و تمرین تفکر و پژوهش موجود در بازار در این درس مجاز نیست. در عین حال، استفاده از کتاب‌های داستان و فیلم‌هایی که براساس معیارهای ارائه شده در فصل سوم کتاب معلم موجود هستند، در فعالیت‌های بخش غیر تجویزی برنامه مجازند.»

درس تفکر و پژوهش پایه ششم کلیاتی دارد که از آن جمله می‌توان به این عناصر اشاره کرد: تفکر و تعقل، ایمان و باور، علم، عمل و اخلاق در عرصه‌های رابطه با خویش (با محوریت رابطه با خدا)، رابطه با خدا، رابطه با خلق خدا (سایر انسان‌ها) (با محوریت رابطه با خدا) و رابطه با خلقت (طبیعت و...) (با محوریت رابطه با خدا) اشاره کرد.

این پژوهشگر عناصر و صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترک آن‌ها را چنین فهرست می‌کند: «رسیدن به تخیل، حل مسئله، تفکر انتقادی، ابداع و خلق، تفکر سیستمی، پرسش‌گری، کاوش‌گری، هدایت مشاهدات، تحلیل، قضاوت براساس شواهد، تصمیم‌گیری، قضاوت براساس نظام معیار، تأمل در خود و خودارزشیابی براساس نظام معیار. همچنین،

پرورش تفکر به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا علاوه بر بهبود بخشیدن به توانایی استدلال خود، خلاقیتشان را نیز پرورش دهند

عکس: غلامرضا بهرامی

شماره ۷
فروردین ۹۲
دوره ۱۸

و میان فردی رشد کنند. درک و عمل اخلاقی خود را بهبود بخشند و از تجربه‌های خود معنا و مفهوم استخراج کنند. در نتیجه، به درک عمیق از پدیده‌های جهان خلقت و نگرش توحیدی نایل آیند. تمام این موارد ضرورت و اهمیت پرورش تفکر را گوشزد می‌کنند.

مؤلفان درس تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی، مؤلفه‌هایی از جمله مفروضات، صلاحیت‌های مشترک، اهداف، انتظارات عملکردی، مضامین، نقش‌ها و منابع و ارزشیابی را برای این درس در نظر گرفته‌اند. در واقع می‌توان گفت، منظور از مفروضات، همان زمینه تفکر به صورت عام است که در همه افراد وجود دارد و یک جنبه از فطرت انسان است که آموزش و پرورش عهده‌دار شکوفایی، صحت و سقم، و سرعت و سهولت بخشیدن به آن‌هاست.

دانشور هدف کلی تمام این امور را کسب صلاحیت‌های پایه و صفات و ویژگی‌های منش تفکر عنوان می‌کند و در خصوص صلاحیت‌های مشترک در عصر تفکر و تعقل می‌گوید: «تخیل، حل مسئله، تفکر انتقادی، ابداع و خلق، تفکر سیستمی، کاوش‌گری که خود به چند بخش همچون پرسش‌گری، هدایت مشاهدات، گردآوری اطلاعات، تحلیل، قضاوت براساس شواهد و تصمیم‌گیری تقسیم می‌شود، از جمله صلاحیت‌های مشترک در عصر تفکر و تعقل است. در این میان، قضاوت براساس نظام معیار، تأمل در خود و خودارزشیابی براساس نظام معیار نیز از دیگر صلاحیت‌های مشترک در این دو عصر به شمار می‌روند.»

وی فعالیت‌هایی را که باید در درس تفکر و پژوهش انجام شود، به کاوش‌گری، قضاوت و ارزشیابی طبقه‌بندی می‌کند و در ادامه می‌افزاید: «کاوش‌گری شامل پرسش‌گری، تشخیص منابع و شیوه‌های مناسب گردآوری اطلاعات، برنامه‌ریزی برای اقدام، گردآوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه گزارش می‌شود. قضاوت و ارزشیابی نیز شامل درک مفهوم معیار، ضرورت استفاده از معیار، کاربری معیار و تولید آن می‌شود.»

البته درس تفکر و پژوهش پایه ششم اهداف و انتظارات عملکردی خاصی نیز دارد که دانشور آن‌ها را چنین عنوان می‌کند: «توانایی استنباط، استدلال و نتیجه‌گیری؛ توانایی به کارگیری روش‌های مناسب برای پاسخگویی به کنجکاوی؛ کسب صفات و ویژگی‌های منش تفکر؛ کسب نگرش‌های درست نسبت به یافته‌های علمی؛ توانایی قضاوت در مورد اعمال و رفتار خود و دیگران؛ کسب بصیرت نسبت به نتایج و پیامدهای آن؛ توانایی برقراری ارتباط فردی و میان فردی؛ توانایی درک پدیده‌ها، رویدادها و قوانین جهان

نگرش توحیدی، کرامت و قدرت اراده و انتخاب انسان، ارزشمندی تفکر و تعقل، ارزشمندی مخلوقات، هدفمندی خلقت، ارزشمندی علم و علم‌جویی، ارزشمندی نهاد خانواده و وطن‌دوستی، صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترک در عصر ایمان هستند.»

وی می‌افزاید: «کشف جهان به عنوان فعل خداوند، خودآگاهی، فرهنگ و هویت نیز از جمله صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترک در عصر علم هستند و در عمل باید به صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترکی همچون یادگیری مستمر، خودمدیریتی، انجام واجبات و ترک محرمات، مشارکت، همیاری، مهارت کار با دیگران، مهارت‌های ارتباطی، مهارت رهبری، مطالعه و پژوهش، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، تولید محصول کارآفرین و مقتصد، سالم و بانشاط، بارآده و امیدوار، توجه داشت. در خصوص عنصر اخلاق نیز رسیدن به صلاحیت‌ها و یادگیری‌های مشترکی همچون حفظ و پالایش انگیزه‌ها (نیت)، خودپایی و خودپالایی، اعتمادبه‌نفس، مسئولیت‌پذیری، انعطاف، اخلاق حرفه‌ای، پشتکار، نظم و قانون‌مداری، صدق، صبر، عدالت‌خواهی و صلح‌جویی، حقیقت‌جویی، حق‌طلبی و حسن خلق، احسان و رأفت، قناعت، استقامت، پاکدامنی و حیا، جمع‌گرایی و منتظر و جهانی‌اندیشی، ظلم‌ستیزی، جهادگری، شجاعت، ایثارگری، عزت‌نفس، انتخاب‌گری و آزادمنشی مدنظر است.»

به اعتقاد مسئول گروه تفکر و پژوهش دفتر تألیف کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه نظری وزارت آموزش و پرورش، تفکر حاصل شناخت از طریق عمل ذهن روی اطلاعات دریافت شده و اندوخته‌های قبلی برای تبدیل مجهول به معلوم و دستیابی به نتیجه است و تعقل، تجزیه و تحلیل و ربط دادن قضایا و سنجش و ارزیابی یافته‌ها براساس نظام معیار است که از طرق معتبر به دست آمده است.

دانشور با تأکید بر آنکه از ترکیب تفکر و تعقل در عرصه نظر و عمل، حکمت حاصل می‌شود، در توضیح انواع حکمت می‌گوید: «حکمت نظری، دانش درباره واقعیت‌ها (هست‌ها) است و حکمت عملی درباره بهترین رفتار انسان برای رسیدن به سعادت و کمال (بایدها و نبایدها) است.»

به گفته وی، حیات انسان، حیاتی فکری است. از این رو، تفکر، قوه ممتاز انسان است که آگاهی عقلانی و حکمت را پرورش می‌دهد. پرورش تفکر به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا علاوه بر بهبود بخشیدن به توانایی استدلال خود، خلاقیتشان را نیز پرورش دهند. همچنین، به صورت فردی

دانشور در خصوص صلاحیت‌های معلمان درس تفکر و پژوهش گفت: صلاحیت‌های اجرا، انتخاب‌گری و طراحی، از جمله صلاحیت‌های خاص معلمان و صلاحیت‌هایی مانند مخاطب‌شناسی، کاربرد روش‌های یاددهی - یادگیری و مدیریت فرایند یادگیری، از جمله صلاحیت‌های مورد نیاز معلمان درس تفکر و پژوهش هستند

دانشور

آفرینش به عنوان آیات الهی؛ خودیادگیری و خودسازی مستمر و مادام‌العمر؛ شناخت و درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی و پرهیز از ذائل، فهم و جانب‌داری.»

در اجرایی شدن این برنامه درسی، نقش‌هایی تعریف شده‌اند که از آن جمله می‌توان به نقش‌های دانش‌آموز، معلم، خانواده و مدیر اشاره کرد که منابعی از جمله منابع تولیدی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی همانند کتاب معلم (راهنمای معلم در پرورش تفکر)، کتاب کار دانش‌آموز شامل برگه‌های کار و برگه‌های خودارزیابی، فیلم راهنمای معلم (روش اجرای فعالیت در یک جلسه)، فیلم‌های کوتاه مورد نیاز برخی از فعالیت‌ها، بروشورهای توجیهی و منابعی که استان، منطقه، مدرسه، معلم و گاهی خانواده‌ها تأمین می‌کنند، همانند منابع خواندنی (کتاب‌های داستان، کتاب‌های مرجع، روزنامه‌ها و مجلات)، منابع دیداری - شنیداری (تصاویر، فیلم‌ها و نوارهای شنیداری) را در اختیار خواهند داشت.

مسئول گروه تفکر و پژوهش با اشاره به مؤلفه‌های شیوه‌نامه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی برنامه درسی تفکر و پژوهش گفت: «هدف ارزشیابی، ارزشیابی‌کننده، زمان و دوره ارزشیابی، ابزار و روش‌ها و نظام نمره‌گذاری و بازخورد، از جمله مؤلفه‌های شیوه‌نامه ارزشیابی هستند که باید مورد توجه قرار گیرند.»

در برنامه تفکر و پژوهش، نقش ارزشیاب بر عهده معلم و دانش‌آموزان توأمان است. خودارزیابی در این برنامه جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا فراشناخت نسبت به چگونگی یادگیری خود، یکی از مهم‌ترین انتظارات عملکردی برنامه است و بهترین داور در این مورد خود دانش‌آموز است.

دانشور، با تأکید بر آنکه ارزشیابی تفکر و پژوهش فرایندی است در خصوص نقش ارزشیابی فرایندی و زمان و دوره ارزشیابی، می‌گوید: «ارائه بازخوردهای مستمر به یادگیرنده و یاددهنده برای شناسایی نقاط ضعف و قوت خود و برنامه و انجام اقدامات جبرانی است. تعیین میزان دستیابی به انتظارات عملکردی برنامه و تصمیم‌گیری برای ارتقا به پایه بالاتر انجام می‌گیرد. همچنین، ارزشیابی فرایندی، توسط دانش‌آموز به صورت دوره‌ای، بعد از اجرای هر چهار فعالیت، و به صورت کلی در هر نیم‌سال تحصیلی انجام می‌شود. در عین حال، ارزشیابی فرایندی توسط معلم در هر جلسه برای چند دانش‌آموز و تقریباً هر هشت هفته یکبار برای کل دانش‌آموزان، به صورت دوره‌ای، در قالب بررسی کتاب کار در نظر گرفته شده است.»

به گفته وی، معلمان می‌توانند از دو نوع ابزار و روش برای ارزشیابی برنامه درسی تفکر و پژوهش استفاده کنند:

۱. فرم ثبت مشاهدات یا سیاهه رفتار (چک‌لیست) که معلم برای هر جلسه تکمیل می‌کند؛ ۲. کتاب کار که نقش پوشه کار دانش‌آموز را نیز از ابتدا تا انتهای سال تحصیلی ایفا می‌کند. همچنین، فعالیت‌های انجام شده در کتاب کار در دوره‌های زمانی پیش‌بینی شده توسط معلم و دانش‌آموز بررسی و ارزش‌گذاری می‌شود. دانش‌آموزان نتایج ارزیابی خود را در فرم خودارزیابی در کتاب کار، و معلمان نتایج بررسی کتاب کار را در دفتر ارزشیابی پیشرفت تحصیلی به ثبت می‌رسانند.

دانشور در خصوص صلاحیت‌های معلمان درس تفکر و پژوهش گفت: «صلاحیت‌های اجراء انتخاب‌گری و طراحی، از جمله صلاحیت‌های خاص معلمان و صلاحیت‌هایی مانند مخاطب‌شناسی، کاربرد روش‌های یاددهی - یادگیری و مدیریت فرایند یادگیری، از جمله صلاحیت‌های مورد نیاز معلمان درس تفکر و پژوهش هستند.»

برای ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان، استفاده از رسانه‌های شنیداری، تصویر، فیلم، بازی، ایفای نقش و... پیشنهاد شده است. استفاده از روش‌های متنوع مانند تجربه، بحث و گفت‌وگو، عبرت‌آموزی، و جدال احسن در طراحی فعالیت‌ها و استفاده از تمرین‌ها و تکالیف تکمیلی، توسعه‌ای و خلاق، برای تقویت و تثبیت آموخته‌ها در طراحی فعالیت‌های یاددهی - یادگیری درس تفکر و پژوهش است که معلمان با توجه به این فعالیت‌ها و به کار بردن آن‌ها می‌توانند انگیزه‌های لازم برای یادگیری و توجه دانش‌آموزان به این درس را فراهم کنند.

وی در توضیح چگونگی نظام نمره‌گذاری و بازخورد در درس تفکر و پژوهش گفت: «نظام نمره‌گذاری این برنامه تابع نظام کلی ارزشیابی پیشرفت تحصیلی پایه ششم، یعنی نظام ۲۰ نمره‌ای است. در هر نیم‌سال تحصیلی، ۱۰ نمره به ارزشیابی رفتار دانش‌آموز در هر جلسه و ۱۰ نمره به ارزشیابی فعالیت‌های کتاب کار اختصاص می‌یابد. از ۱۰ نمره ارزشیابی کتاب کار ۵ نمره به صحت عملکرد دانش‌آموز در انجام خودارزیابی‌ها و ۵ نمره نیز به صحت و دقت در انجام فعالیت‌های کتاب کار تعلق می‌گیرد.»

در نهایت می‌توان گفت، هدف از درس تفکر و پژوهش آن است که دانش‌آموزان ضمن آموزش، پژوهش‌محور شوند. به این معنا که با مراحل پژوهش، نحوه پژوهش، چپستی و چرایی موضوع پژوهش آشنا شوند. این امر با قرار گرفتن در درس تفکر و پژوهش در پایه ششم آغاز و طی سال‌های آینده، برای پایه‌های دیگر نیز طراحی خواهد شد تا به بخشی از کار دانش‌آموزان تبدیل شود.

غلامحسینی

برای ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان، استفاده از رسانه‌های شنیداری، تصویر، فیلم، بازی، ایفای نقش و... پیشنهاد شده است